

Horsssen, Kerkpad en omgeving

Toelichting beschermd dorpsgezicht

In opdracht van Gemeente Druten

Contactpersoon: Louis Nieboer

Gelders Genootschap, Arnhem

F.J. van Slochteren MA

Drs. G.J.M. Derks

Versie: Definitief d.d. 28 maart 2024

Gelders Genootschap

Vereniging tot bevordering en instandhouding van de schoonheid van stad en land

Zypendaalseweg 46 / Postbus 68, 6800 AB Arnhem

Telefoon: (026) 442 17 42

www.geldersgenootschap.nl

Inhoudsopgave

1	Inleiding	3
2	Ontstaans- en ontwikkelingsgeschiedenis	4
2.1	Ontstaans- en ontwikkelingsgeschiedenis tot omstreeks 1800	4
2.2	Het Kerkpad en omgeving in de negentiende eeuw	5
2.3	Verdere ontwikkelingen na 1900	7
2.4	Het landgoed Horssen	8
3	Huidige ruimtelijke karakteristiek	11
3.1	Kerkpad en omgeving	11
3.2	Het landgoed Horssen	13
4	Nadere typering van de te beschermen waarden	17
5	Begrenzing aangewezen gebied	19
6	Waardering (motivering)	21
	Bronvermelding	22

1 Inleiding

Het beschermd dorpsgezicht Horssen betreft het deel van de oude dorpskern rondom het Kerkpad en het aangrenzende landgoed Horssen, waarvan de aanleg op hoofdlijnen goed bewaard is gebleven. Beide deelgebieden waren nauw met elkaar verbonden en zijn dat nog altijd. Omdat Horssen is gebouwd op een tweetal verhogingen in het landschap - zogenaamde donken of ook wel woerden - wordt het wel getypeerd als een donkdorp. Het dorpsdeel rondom het Kerkpad ligt op een van deze donken.

Hoewel verschillende panden al beschermd zijn als rijksmonument (bijvoorbeeld de Hervormde Kerk) of gemeentelijk monument (bijvoorbeeld de hallehuisboerderij Het Goch) geldt ook hier dat het geheel veel meer is dan alleen de som der delen. De lange ontwikkelingsgeschiedenis is ter plekke nog goed afleesbaar aan het wegen- en verkavelingspatroon en de uit verschillende perioden bewaard gebleven historische bebouwing en de precieze situering daarvan. Samen met de waardevolle open ruimten, zichtlijnen, doorzichten, beplanting en het beleefbare (mini)reliëf bepalen zij de historische identiteit en het bijzondere eigen karakter van dit dorpsgezicht.

Al in 1991 werd in de gemeentebescrijving van de gemeente Druten - opgesteld in het kader van het Monumenten Inventarisatie Project - geconcludeerd dat het gebied rond het Kerkpad in Horssen kwaliteiten heeft vanwege de waardevolle relatie met de omgeving, de verkaveling en als onderdeel van het grotere geheel van rivierenlandschappen. De gaafheid en zeldzaamheid van dit alles werd en wordt hoog gewaardeerd. Ook de Cultuurhistorische Waardenkaart die in 2015 in opdracht van de gemeente Druten is opgesteld door RAAP waardeert dit gebied met de classificatie "zeer hoog".

Op 22 april 2021 heeft de gemeenteraad besloten om de door de Fractie Sociaal Maas en Waal opgestelde nota "Beschermd door cultuurhistorische waarden" vast te stellen. Het aanvullend beschermen van dit gebied door middel van een aanwijzing als gemeentelijk beschermd dorpsgezicht is een van de daaruit voortvloeiende vervolgstappen.

De aanwijzing als beschermd dorpsgezicht is niet bedoeld om het gebied in zijn huidige verschijningsvorm in zijn geheel "te bevriezen". Wel wordt met de aanwijzing vastgelegd dat het gebied van hoge cultuurhistorische waarde is en dat bij toekomstige ontwikkelingen met de in deze toelichting omschreven waarden rekening moet worden gehouden.

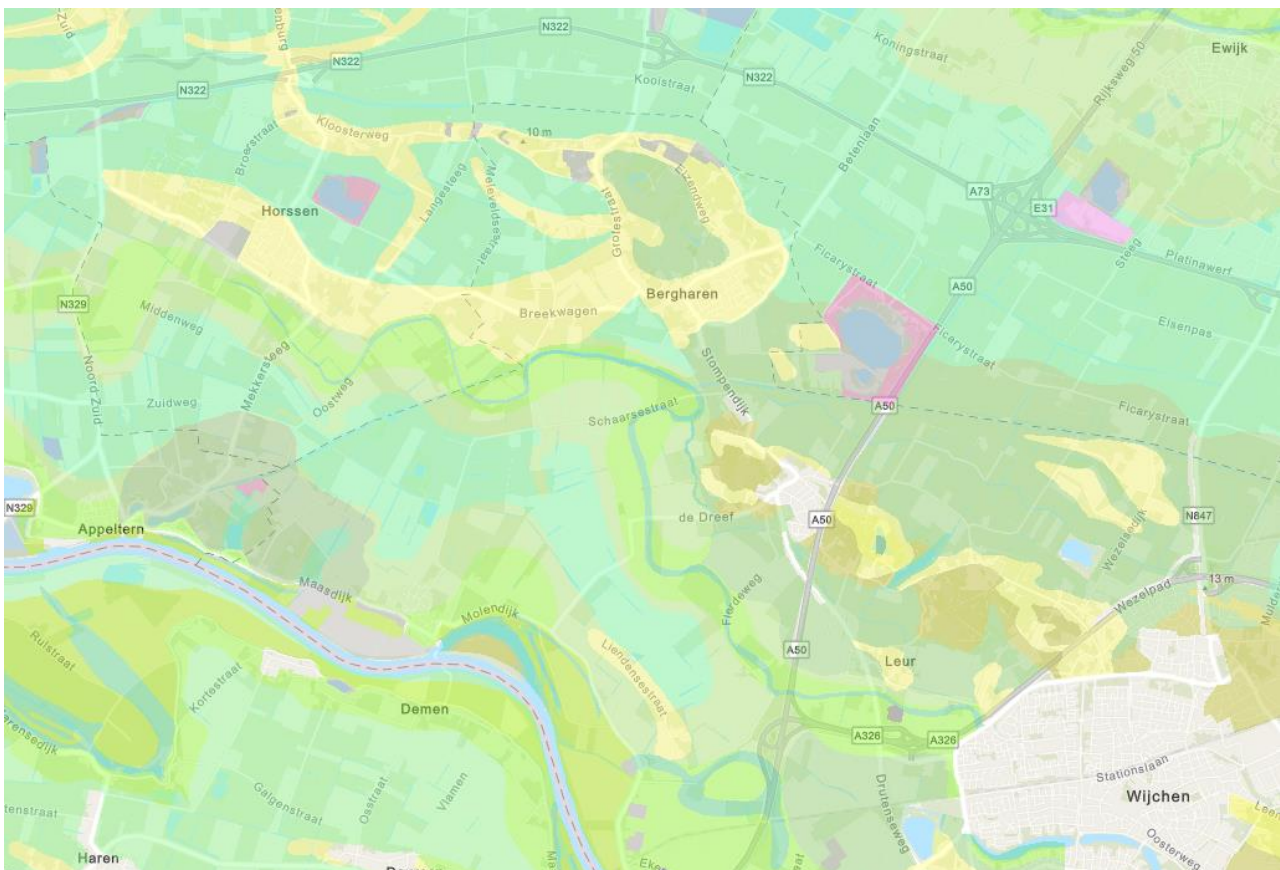
In deze toelichting op de aanwijzing als beschermd dorpsgezicht worden in het volgende hoofdstuk eerst de hoofdlijnen van de ontwikkelingsgeschiedenis kort geschetst. In het derde hoofdstuk wordt de huidige ruimtelijke karakteristiek beschreven. De te beschermen waarden worden in het vierde hoofdstuk nader getypeerd in zo concreet mogelijke termen, mede ten behoeve van de vertaalslag naar het toekomstige beleid. In het vijfde hoofdstuk wordt de begrenzing van het beschermd dorpsgezicht nader toegelicht en gemotiveerd. De precieze ligging van de grens is op de bij deze toelichting gevoegde begrenzingskaart ingetekend. In het zesde en laatste hoofdstuk wordt kort gemotiveerd waarom het Kerkpad en omgeving zo waardevol is dat een aanwijzing als beschermd dorpsgezicht op zijn plaats is.

2 Ontstaan en ontwikkeling

2.1 Ontstaans- en ontwikkelingsgeschiedenis tot omstreeks 1800

De naam “Horssen” is mogelijk afkomstig is van het Germaanse *hursti*, dat ‘beboste opduiking in een moerassig terrein’ betekende. Het dorp is ontstaan op het uiteinde van een keten van rivierduinen, die het Land van Maas en Waal van Heumen tot Puiflijk doorsnijdt. De plaatselijke verhogingen in het landschap worden in het rivierengebied ook wel aangeduid als donken of woerden. Horssen is gebouwd op een twee van dergelijke donken en wordt door A. Steegh dan ook getypeerd als een ‘donk- of woerddorp’, maar ook wel als een ‘rond esdorp van het rivierengebied. Aan de noordzijde van Horssen ligt de waterloop Het Goor, aan de zuidzijde stroomt de Aspert. Aan beide zijden van de rivierduinen liggen komgronden.

De dorpen op de rivierduinen liggen niet direct aan de Maas en de Waal, waardoor het ontbreken van gronden in de uiterwaarden een opvallend kenmerk van deze dorpen op de rivierduinen. De twee donken waarop Horssen is gelegen zijn relatief smal ten opzichte van de rivierduinen waar meer oostwaarts gelegen dorpen zoals Bergharen op liggen. Hierdoor verschilt het karakter van Horssen duidelijk van deze andere dorpen. Op kadastrale minuutplannen van 1832 valt te zien dat enkele dorpen zoals Bergharen en Hernen op de rivierduinen percelen bos en heide hebben, vaak nog in gemeenschappelijk bezit. In Horssen zijn vooral de akkerlanden, de tuinen en de erven gelegen op de hoogten, en niet de woeste gronden. In de heerlijkheid Horssen zijn overigens wel bossen te vinden, maar dan in de lagere delen van het landschap.

Geomorfologische kaart van de rivierduinen in Horssen en omgeving.

Het dorp Horssen is waarschijnlijk al sinds de middeleeuwen bewoond, zoals ook blijkt uit bodemvondsten. De eerste schriftelijke vermeldingen van de plaats stammen uit 1242. Van de oudste dorpskerk, de Bonifatiuskerk dateert de toren uit de 14de eeuw; het schip en het koor zijn jonger. Ten noordoosten van het dorp heeft tot 1616 een klooster (Onze Lieve Vrouwe van Holtmeer) gestaan, ter hoogte van de huidige Kloosterstraat aan de rand van het gehucht Molenhoek. Dit klooster werd naar alle waarschijnlijkheid in de 15de eeuw gesticht. De locatie, waar vandaag enkel nog een boerderij staat, wordt ook wel de Kloosterberg genoemd.

In de geschiedenis van Horssen speelt de Heerlijkheid Horssen een belangrijke rol. Waarschijnlijk lag de oorsprong van het landgoed bij het goed De Zelk, ooit gelegen in de bocht van de Zelksestraat. Dit blok land wordt genoemd als een van de vroegste ontginningen in het dorp en is nog altijd bekend als De Zelk. Later hadden de heren van Horssen De Hooge Vloed (waarschijnlijk de locatie van het huidige landhuis) en ook het

eerdergenoemde voormalige klooster Holtmeer (Kloosterhof) in hun eigendom. Als heerlijkheid werd het in 1649 voor het eerst genoemd, toen het afzonderlijk van de bannerheerlijkheid Batenburg werd verkocht. De heerlijkheid Horssen was sinds 1732 eigendom van de familie Bouwens van Horssen, waarvan de laatste telg in 1900 overleed. Van het landgoed zelf is weinig documentatie bewaard gebleven door de vernietiging van het huisarchief door deze laatste telg.

Fragment van de Verpondingskaart van Horssen (1809) met de Kerkenbuurt (rechtsboven), het Kerkpad en meer centraal het landgoed Horssen.

2.2 Het Kerkpad en omgeving in de negentiende eeuw

De oudste bron die een duidelijk cartografisch beeld geeft van de historische structuur van het dorp is de verpondingskaart uit 1809. Duidelijk herkenbaar is de opbouw van het dorp met de over de beide donken verspreide bebouwing. In tegenstelling tot de oostelijke donk met zijn halfopen lintbebouwing langs De Rijdt was op de westelijke donk slechts sprake van een (nog) bescheiden bebouwingsconcentratie rondom de kerk (kerk, pastorie, school, herberg en boerderijen) en bebouwing aan het over de donk lopende smalle Kerkpad, aan de Zelvsestraat en Pannekoeksestraat.

De meeste boerderijen waren oorspronkelijk vermoedelijk met de voorgevels gericht op het Kerkpad. Langs de achterzijde van de erven - waar de bedrijfsgedeelten lagen - liepen karresporen over stukken grond die in eigendom waren van de gemeente. Deze waren dusdanig breed dat ze meer doen denken aan brinkachtige ruimten en veedriften. Deze voormalige karresporen leven onder andere voort in de huidige Zelvsestraat en Pannekoeksestraat. De percelen in de omgeving van de boerderijen waren in gebruik als moestuinen, boomgaarden en akkers, terwijl de graslanden op grotere afstand lagen.

Het bebouwingspatroon van het dorp wijzigde gedurende de 19de eeuw in feite maar weinig. In 1800 werd de St. Bonifatiuskerk, tot dan toe in gebruik bij de protestantse gemeente, ingenomen door de katholieke dorpelingen. Deze kerken voorheen in een schuilkerk elders in het dorp.

De protestantse gemeente leek op sterven na dood, maar na een collecte en een subsidie van het rijk kon in 1822 een eenvoudige zaalkerk met pastorie worden gebouwd aan het Kerkpad. In 1829 werd naast de kerk een pastorie gebouwd. Met de vestiging van de protestantse kerk aan het Kerkpad werd het belang van dit deel van het dorp verder onderstreept.

Wel werden in de loop van de 19de eeuw verschillende oude panden geheel of gedeeltelijk vernieuwd, zoals de boerderijen Het Houten Wambuis (Zelksestraat 2), Kweekhoven / Kooikershuis (Zelksestraat 12) en Graafsekamp (Pannekoeksestraat 1). In 1890 werd de tegenover de oude dorpskerk gelegen R.K. pastorie (Kerkpad 9) door nieuwbouw vervangen. In dezelfde tijd kreeg ook het huis De Hertenkamp (Kerkpad 1) een nieuw aanzien.

Twee ansichtkaarten van Horssen, links de N.H. kerk en naastgelegen pastorie, rechts het huis De Hertenkamp.

Horssen omstreeks 1850

Horssen omstreeks 1890

2.3 Verdere ontwikkelingen na 1900

De belangrijkste ontwikkeling binnen het gebied was de bouw van de R.K. St. Antonius Abt-kerk in 1910 (Kerkpad 7). Deze neogotische pseudokruiskerk - een ontwerp van architect C.J.H. Franssen - werd gebouwd tegenover de oude dorpskerk die niet meer voldeed maar in gebruik bleef als gemeenschapshuis van de parochie. Vanaf dit moment werd het dorpsbeeld in het Kerkpad en omgeving sterk gedomineerd door maar liefst drie kerken. In dezelfde tijd werden aan het Kerkpad twee nieuwe begraafplaatsen - een protestante en een katholieke - aangelegd ter vervanging van het oude dorpskerkhof.

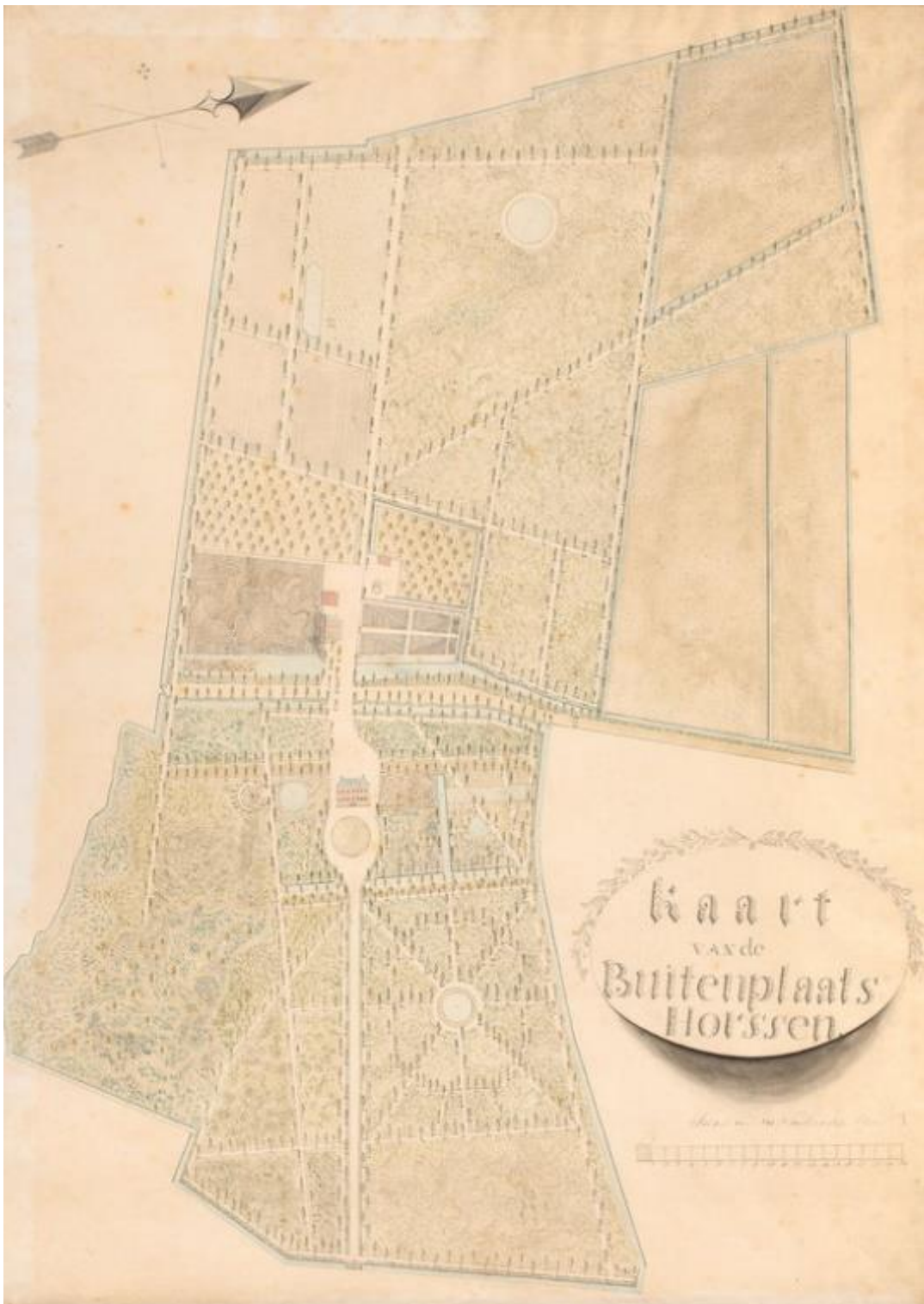
Twee ansichtkaarten van Horssen, links met de oude en nieuwe R.K. kerk en rechts met de drie kerken gezien vanaf het Kerkpad.

Ook na de Tweede Wereldoorlog bleven de ruimtelijke ontwikkelingen beperkt. Omstreeks 1955 werd de Broerstraat in zuidelijke richting doorgetrokken tot aan de Zelvsestraat en vormde daar een nieuwe grens tussen het dorpsgebied en het landgoed. Verder kwam omstreeks 1980-1985 het weggedeelte vanaf de protestante begraafplaats aan het Kerkpad tot aan de Pannekoeksestraat te vervallen. Ter plekke van de voormalige herberg De Lindeboom (Lindeboomsestraat 1) verrees in 1957 een nieuw woonhuis. Aan de Zelvsestraat werd een nieuwe boerderij gebouwd (nr. 16), terwijl aan het Kerkpad twee burgerwoningen verreesen (nrs. 12 en 15). Bij de boerderij Het Gogh werd vanaf 1970 een arboretum aangelegd.

Bij de grotere planmatige uitbreidingen van Horssen vanaf de jaren '80 bleef het Kerkpad en omgeving grotendeels gespaard. Alleen aan de Lindeboomstraat werden het begin van de jaren '90 enkele nieuwe woningen gebouwd ter plekke van de vroegere boerderij De Lindeboom. In 2020 brandde de rijksmonumentale boerderij De Laan (Zelvsestraat 4) af, waarna ter plaatse een nieuw pand werd gebouwd.

2.4 Het landgoed Horssen

De zogenaamde “Kaart van de Buitenplaats Horssen” geeft een goed beeld van de aanleg zoals die aan het begin van de 19de eeuw moet hebben bestaan. De buitenplaats had destijds een formele aanleg met lange, rechte en diagonale lanen met opgaande bomen en rechts van de oprijlaan een groot sterrenbos met in het hart een ronde vijver. Het centraal gelegen landhuis (Huis Horssen, een 17de-eeuws kelderkasteel) was gesitueerd aan het uiteinde van een lange oprijlaan aan een pleinvormige ruimte met daarop een rond plantsoen. Het achterste deel van het landgoed had een meer functioneel karakter. Rond de landgoedboerderij lagen twee boomgaarden, een moestuin en een siertuin, meer naar achter lagen akkerlanden en bossen, doorsneden door lange lanen. Het achterste deel van het landgoed werd van het voorste gescheiden door een weg met aan beide zijden waterpartijen.

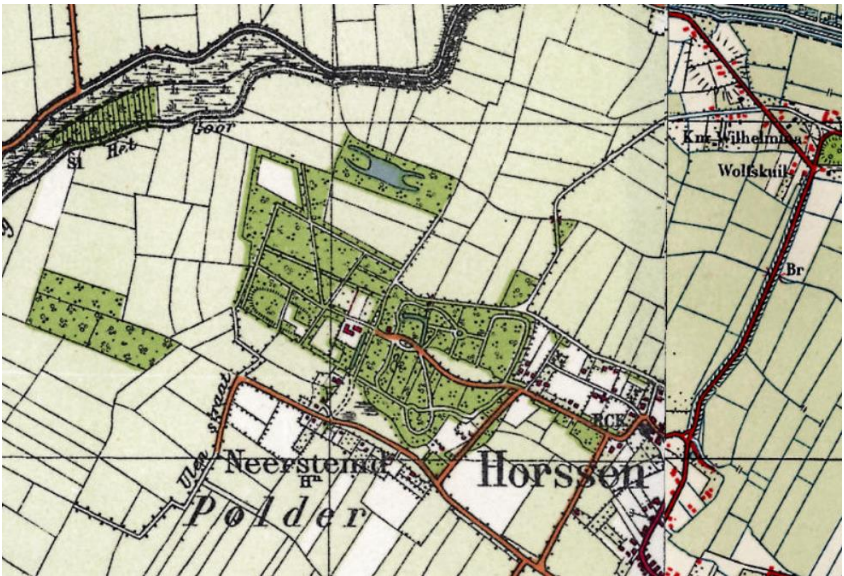
Kaart van de Buitenplaats Horssen (niet gedateerd, waarschijnlijk begin 19de eeuw). Origineel: Archief GLK

In de vroege 19de eeuw werd de aanleg aangepast naar de toen populaire Engelse Landschapsstijl. De oprijlaan kreeg een meer slingerend beloop en binnen de aanleg werden verschillende waterpartijen en glooiingen in een natuurlijke vorm aangebracht. Ook het padenpatroon in het oostelijke bos heeft in deze periode waarschijnlijk haar huidige, slingerende patroon gekregen. Verder werd een eendenkooi aangelegd in de noordwestelijke hoek van het landgoed. Het bijbehorende kooikershuis "Kweekhoven" aan de Zelksestraat 12 stamt uit 1820, mogelijk dateert de eendenkooi ook uit deze tijd. Op historische kaarten is echter wel een oudere eendenkooi te zien, maar de precieze locatie ervan is onduidelijk. Uit de kadastrale administratie blijkt dat verscheidene percelen in het dorp tot het landgoedbezit behoorden, voornamelijk boerderijen met bijbehorende landerijen.

Het huis Horssen werd in 1879 gesloopt. Na deze sloop werd de landgoedboerderij verbouwd tot het huidige uiterlijk en in gebruik genomen als adellijk verblijf. Ten oosten van het huidige huis is een lichte verhoging in de tuin te vinden, waar fundamenten van het oude huis ondergronds nog aanwezig zijn. Na het overlijden van de laatste telg van het geslacht Bouwens van Horssen wisselde het landgoed meermalen van eigenaar. In de 21ste eeuw werd het landgoed opgesplitst in een privé-landgoed, een opengesteld bos en een jachtgebied.

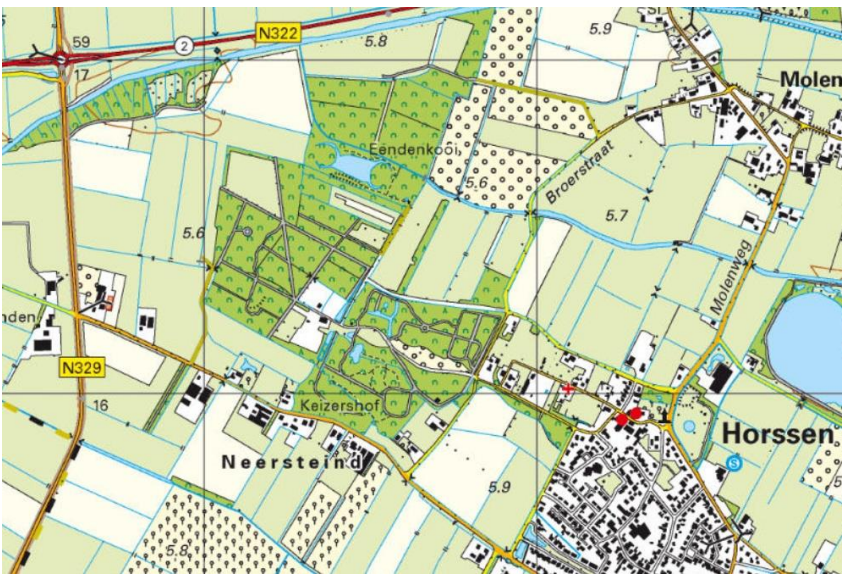
Ansichtkaart van Huize Horssen

1925

1975

2021

3 Huidige ruimtelijke karakteristiek

Het gebied rondom het Kerkpad heeft een aantrekkelijke dorpse sfeer met een duidelijk historisch accent dankzij de uit verschillende perioden daterende bebouwing, waardevolle open ruimten, zichtlijnen, doorzichten, beplanting en het beleefbare (mini)reliëf. De aantrekkelijkheid wordt sterk verhoogd door de ligging naast het landgoed Horssen waarmee het historisch en ruimtelijk is verbonden.

In dit hoofdstuk wordt eerst ingegaan op het Kerkpad en omgeving (paragraaf 3.1) en daarna op het landgoed Horssen (paragraaf 3.2). Bij het deelgebied Kerkpad en omgeving wordt achtereenvolgens ingegaan op de ruimtelijke hoofdstructuur, de bebouwingsstructuur en de groenstructuur. Bij de beschrijving van het landgoed is onderscheid gemaakt tussen het oostelijke en westelijke deel. Op de hieronder bijgevoegde kaart zijn de waardevolle ruimtelijke karakteristieken van beide gebieden weergegeven.

Belangrijkste waardevolle ruimtelijke karakteristieken.

3.1 Kerkpad en omgeving

Ruimtelijke hoofdstructuur

De structuren in het gebied hangen nauw samen met de donk, de lichte verhoging (tot ongeveer 2,5 meter ten opzichte van de komgronden) in het landschap rond het Kerkpad. De belangrijkste wegen (Kerkpad, Zelksestraat, Pannekoeksestraat) lopen in de richting west-oost. Het smalle Kerkpad voert over de donk, de Zelksestraat en Pannekoeksestraat liggen respectievelijk langs de zuidelijke en noordelijke rand van de donk. Het zijn relatief smalle asfaltwegen met onverharde bermen en plaatselijk brede groenstroken als overblijfselen van het collectieve bezit. Aan de westzijde van de donk vormt de Broerstraat de grens tussen het dorpsgebied en het landgoed.

Naast de bovengenoemde wegen zijn er verschillende wegen die richting andere groepen boerderijen of de komgronden leiden, zoals De Klaptes, De Neersteindsestraat en de Molenweg. Ook deze wegen zijn smalle asfaltwegen met onverharde bermen, met vaak bomenrijen aan een enkele of beide zijden. Op de donk worden de percelen begrensd door hagen en hekken, maar in de lagere delen vormen smalle sloten de perceelscheiding en worden de percelen afgewaterd via greppels.

Obliekbeeld van het Kerkpad en directe omgeving gezien vanuit het noorden

Zicht vanaf de Pannekoeksestraat, links richting het hoger gelegen Kerkpad met de daaraan gelegen bebouwing, rechts richting de beide kerken.

Bebouwingsstructuur

Binnen het te beschermen gebied is sprake van een fraaie (historische) bebouwingsconcentratie aan het oostelijke uiteinde. Daar staan de middeleeuwse, laatgotische Sint Bonifatiuskerk en naastgelegen voormalige school / kosterij, de neogotische Heilige Antonius Abtkerk uit 1910 en de naastgelegen pastorie uit 1890. Vanaf verschillende plekken is er zicht op deze kerktorens.

Links: Lindeboomsestraat met boerderij Het Gogh; rechts villa Hertenkamp

Ook zijn hier meerdere boerderijen uit de 19e eeuw te vinden, namelijk De Hertenkamp, Het Gogh, Het Houten Wambuis. Naast de boerderij Hertenkamp ligt de Villa Hertenkamp uit 1890, waar in het verleden burgemeesters van de gemeente Horssen hebben gewoond. Aan de Lindeboomstraat bevinden zich behalve boerderij Het Gogh ook enkele jongere vrijstaande woningen. Verder westwaarts voert het Kerkpad over de donk langs oude bouwplaatsen (zoals Het Tabakspijpje, De Laan, De Vogelvanger, Kweekhoven / Kooikershuis en de Graafsekamp), de halverwege het Kerkpad gelegen 19de-eeuwse Protestantse kerk van Horssen met pastorie en enkele vrijstaande woningen van recenter datum. Voorbij de protestante kerk heeft men vanaf het Kerkpad kijkende in oostelijke richting een uniek dorpsbeeld met zicht op drie kerken en hun torens. Ook vanaf de Pannekoeksestraat is er zicht op de bebouwing aan het Kerkpad.

Een aantal boerderijen is met de voorzijde op het Kerkpad georiënteerd en met het bedrijfsgebouwe naar de Zelsestraat. Een duidelijke uitzondering hierop is het Kooikershuis / Kweekhoven, dat de voorgevel aan de zijde van de Zelsestraat heeft. De boerderijen zijn van het type hallenhuis, T-boerderij dan wel krukboerderij en alle opgetrokken uit baksteen en gedekt met riet en/of pannen.

Ook de beide begraafplaatsen zijn aan het Kerkpad gesitueerd. De R.K. begraafplaats heeft een monumentaal toegangshek en enkele historische graven. Op de protestante begraafplaats staat een eenvoudig bakstenen baarhuisje en afzonderlijk deel met enkele oorlogsgraven. Beide begraafplaatsen zijn omhaagd.

Het Kerkpad te Horssen. Links: historische boerderijen aan het westelijke uiteinde; rechts zicht op de drie kerken.

Groenstructuur

Het dorpsbeeld in het meest oostelijke deel is relatief gesloten door de combinatie van bebouwing en het daartussen staande opgaande groen. In het westelijke deel, voorbij het kruispunt met de Lindeboomstraat / Zelsestraat wordt het landschap langzamerhand halfopen, met tussen de verspreid gelegen bebouwing met de daarbij horende tuinen en erfbeplanting kleinschalige open percelen, van elkaar en de weg gescheiden door hekken of hagen. Opvallend dicht beplant is het arboretum bij Lindeboomstraat 4 (Het Gogh), waarvan de bomen boven de dorpsbebouwing uitsteken.

Zowel aan de Pannekoeksestraat als aan de Zelsestraat liggen loofbosjes met eik, es en esdoorn op laag gelegen stukken grond. Dit zijn overblijfselen van de vroegere collectieve gronden. Aan weerszijden van de donk liggen de komgronden, die volledig open zijn. De agrarische percelen bestaan uit mais- en graslanden. Langs de wegen staan bomenrijen die bestaan uit es, eik of populier.

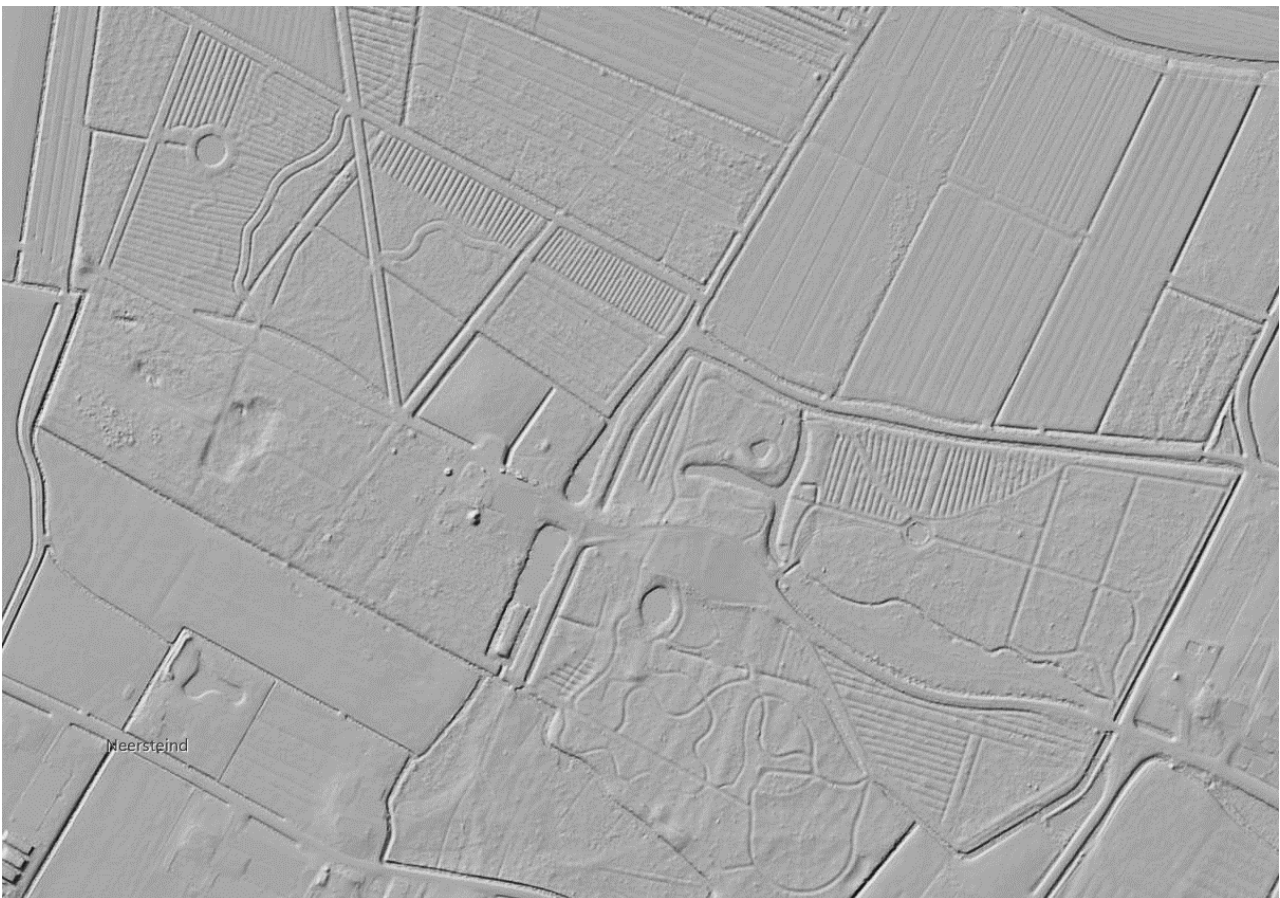
Links: Zelsestraat in westelijke richting met aan beide zijden resten van collectief bezit; rechts Pannekoeksestraat.

3.2 Het landgoed Horssen

Het landgoed Horssen is gelegen aan de oostzijde van de dorpskom, waarvan het tegenwoordig wordt gescheiden door de Broerstraat. Het landgoed bestaat hoofdzakelijk uit bossen, afgewisseld met enkele percelen grasland, terwijl in het noordelijke deel een grote eendenkooi is gelegen. De bossen bestaan vooral uit loofbomen, maar op enkele plekken zijn ook sparren te vinden. Het gehele gebied wordt aan zowel de noord- als de zuidkant omgeven door open, kleinschalige percelen grasland, van elkaar afgescheiden door smalle sloten of boomwallen.

Binnen het landgoed kan onderscheid worden gemaakt tussen een oostelijk en een westelijk deel, van elkaar gescheiden door een in de loop der jaren minder goed herkenbaar geworden laan en daarlangs gelegen water(lopen). De aanleg van het landgoed kenmerkt zich door een combinatie van (restanten van) een (18de-eeuwse) formele opzet en meer landschappelijke (19de-eeuwse) aanleg. In het oostelijke deel overheersen de kenmerken van de landschappelijke aanleg, terwijl het westelijke deel een meer formele, vooral ook op productie gerichte aanleg heeft.

De paden door de heerlijkheid zijn half verhard met puin en aangereden aarde. De minder gebruikte paden hebben een grasstrook tussen de wielsporen, maar deze ontbreken bij de intensief gebruikte paden.

AHN-weergave van het landgoed, waarbinnen zowel de formele/rechte als de landschappelijke, kronkelende structuren zijn te zien.

Centraal in het landgoed bevindt zich het landhuis (rijksmonument), dat met de representatieve voorgevel gericht is op het oosten. Ten behoeve van het gebruik als zorgcomplex is aan de zuidzijde van het landhuis een moderne, rechthoekige uitbouw gerealiseerd. Rond het landhuis lagen vroeger de tuinen, maar thans heeft dit deel van het landgoed een meer open karakter. Bij het huis staan nog enkele oude lindes. Van het oorspronkelijke huis te Horssen resteren alleen enkele ondergrondse fundamenten.

Behalve het landhuis zijn op het terrein ook een bouwhuis / washuis (rijksmonument), een vervallen schuur en enkele bijgebouwen te vinden. In het oostelijke deel van het bos staat een bosshuur, een overblijfsel van het bosbouwverleden. Vanaf De Klaptjes is er een fraai zicht op twee aan de westzijde van de Zerksestraat tegen de bosrand gesitueerde boerderijen (uit ca 1900 en 1956) op grond die historisch gezien deel was van de heerlijkheid.

Links: Recente luchtfoto van het Huis te Horsssen. Rechts: het landhuis met op de voorgrond het bouwhuis / washuis.

Oostelijke deel

In het oostelijke deel is in de huidige situatie de vanaf de Broerstraat naar het landhuis voerende, licht slingerende oprijlaan met de daarlangs gelegen langgerekte open grasstrook met bijbehorende beplanting in de vorm van hortensia's, rotsheide en skimmia het meest beeldbepalend. Het begin van de oprijlaan wordt aan de Broerstraat wordt gemarkeerd door het toegangshek met vier hardstenen pijlers en smeedijzeren hekken. Aan het begin van de noordelijke toegangsweg - min of meer in het verlengde van de Pannekoeksestraat – bevindt zich een kleiner toegangshek met twee hardstenen pijlers.

De beide toegangshekken van het landgoed

In het bos ten noorden van de oprijlaan liggen (de restanten van) waterpartijen en het voormalige sterrenbos met een centraal gelegen ronde vijver en laanvormige restanten van de stervorm. Een deel van het bos is aangeplant op noord-zuidgerichte rabatten. Ten zuiden van de oprijlaan is het bos meer gevarieerd. Het grootste deel kent een landschappelijke aanleg met slingerpaden en waterpartijen. Het deel langs het begin van de oprijlaan heeft echter een meer formele opzet met bosbeplanting op oost-west gerichte rabatten. Het meest zuidelijke deel bestaat uit een in de 19de eeuw toegevoegd broekbos.

Links: Landschappelijke aanleg langs de gebogen oprijlaan; rechts: ronde vijver in het hart van het (voormalige) sterrenbos.

Westelijke deel

Het achter het landhuis gelegen westelijke, niet openbaar toegankelijke deel van het landgoed heeft vanouds een meer functionele inrichting ten behoeve van de bosbouw en landbouw. Het gebied wordt doorsneden door een stelsel van rechte, veelal haaks op elkaar staande paden en waterlopen en een oude diagonale as. In het westelijk deel ligt nog een ronde vijver terwijl in het noordelijke deel een door bos omgeven grote eendenkooi is te vinden.

Situatie Landgoed Horssen anno 2015 (Bron: H+N+S Landschapsarchitecten Historisch zorglandgoed Heerlijkheid Horssen. Quickscan Ruimtelijke Visie)

4 Nadere typering van de te beschermen waarden

Essentieel is dat het karakter van het Kerkpad en omgeving als onderdeel van de historisch gegroeide dorpskern van Horssen herkenbaar blijft alsmede de historisch-ruimtelijke relatie met het aangrenzende landgoed. Hoewel de ontwikkelingen in en direct om de oude kern niet hebben stilgestaan is de ontwikkelingsgeschiedenis nog goed afleesbaar aan de in de loop der eeuwen ontstane dorpsplattegrond en wegenstructuur en aan de uit de verschillende perioden bewaard gebleven dorpsbebouwing.

Mede door het tot op heden achterwege blijven van (te) grootschalige ontwikkelingen heeft het hele gebied een aantrekkelijk dorps karakter weten te behouden. Dit aantrekkelijke karakter wordt mede bepaald door diverse vanuit cultuurhistorisch oogpunt waardevolle gebouwen - waaronder diverse van rijks- of gemeentewege beschermde monumenten - waaraan de oorspronkelijke functie, ook als daarvan nu geen sprake meer is, nog altijd afleesbaar is.

Kerkpad en omgeving

Met betrekking tot de stedenbouwkundige / historisch geografische structuur zijn de volgende aspecten van belang:

- De hoger gelegen donk; het contrast tussen de donk en de lager gelegen komgronden ten noorden en zuiden ervan en de beleefbaarheid van de daarmee gepaard gaande hoogteverschillen;
- Het historische wegenpatroon met het over de donk lopende Kerkpad en de haaks daarop staande Lindeboomsestraat en de rondom de donk gelegen Zerksestraat, Pannekoeksestraat en Molenweg die de donk scheiden van de lager gelegen omringende gronden;
- De smalle dwarsprofielen met onverharde groene berm (alle genoemde wegen) en molgoten (Zerksestraat, Lindeboomsestraat);
- Het relatief kleinschalige verkavelingspatroon;
- De restanten van het vroegere collectieve grondbezit langs de Zerksestraat en Pannekoeksestraat;
- De afwisseling van bebouwde en onbebouwde percelen waardoor binnen het gebied sprake is van diverse doorzichten vanaf de donk naar het omringende open gebied en omgekeerd vanaf de omringende wegen naar de donk en daarop staande bebouwing; het zicht vanaf De Klaptes op de aan de bosrand gelegen boerderijen aan de Zerksestraat 16 en 18;
- De beide door hagen omgeven begraafplaatsen aan het Kerkpad (inclusief toegangshek, calvarieberg en historische grafmonumenten op de R.K. begraafplaats (gemeentelijk monument) en het baarhuisje en oorlogsgraven op de protestante begraafplaats).

Wat betreft de landschappelijke en groenstructuren zijn de volgende aspecten van belang:

- Het contrast tussen enerzijds de donk met opgaande beplanting op de erven en langs de daaromheen gelegen wegen (bosstroken op voormalige collectieve gronden en de wegbeplanting langs de Pannekoeksestraat) en anderzijds de omringende open komgebieden;
- Het arboretum bij Lindeboomstraat 4 met hoog opgaande beplanting;
- De afbakening van tuinen, erven en overige percelen met hagen.

Met betrekking tot het bebouwingsbeeld zijn de volgende algemene aspecten van belang:

- Het bebouwingspatroon: de dichtere bebouwing in de Kerkenbuurt gedomineerd door de Sint Bonifatiuskerk en de H. Antonius Abt-kerk met hun torens, en de meer verspreid gelegen bebouwing aan (de rest van) het Kerkpad en de overige wegen;
- Het unieke zicht vanaf het westelijke deel van het Kerkpad op drie kerken met hun torens;
- Het kleinschalige dorpse karakter van de dorpsbebouwing met overwegend vrijstaande bebouwing van één tot maximaal twee bouwlagen (veelal) met kap met een duidelijk eigen karakter en uitstraling, gebouwd met natuurlijke materialen (baksteen, hout, gebakken pannen en riet) in natuurlijke kleuren;
- Het grote aandeel van de (semi)agrarische bebouwing (T-boerderijen, hallenhuisboerderijen met bijgebouwen zoals hooibergen en kapschuren) binnen het bebouwingsbeeld waardoor het dorpse karakter sterk wordt benadrukt.

Afzonderlijke bouwwerken, waaronder diverse van rijks- of gemeentewege beschermde monumenten:

- De voormalige R.K. Sint Bonifatiuskerk, de R.K. H. Antonius Abt-kerk, de N.H. kerk met naastgelegen pastorie (rijksmonument); de R.K. pastorie (gemeentelijk monument);
- De boerderijen: Kerkpad 4-4A en Pannekoeksestraat 1 (rijksmonument) en Kerkpad 3-5, Lindeboomstraat 4, Zerksestraat 2, 8, 10, 12 (gemeentelijk monument);
- De villa Hertenkamp, Kerkpad 1 (gemeentelijk monument).

Landgoed Horssen

Met betrekking tot het landgoed Horssen zijn van belang:

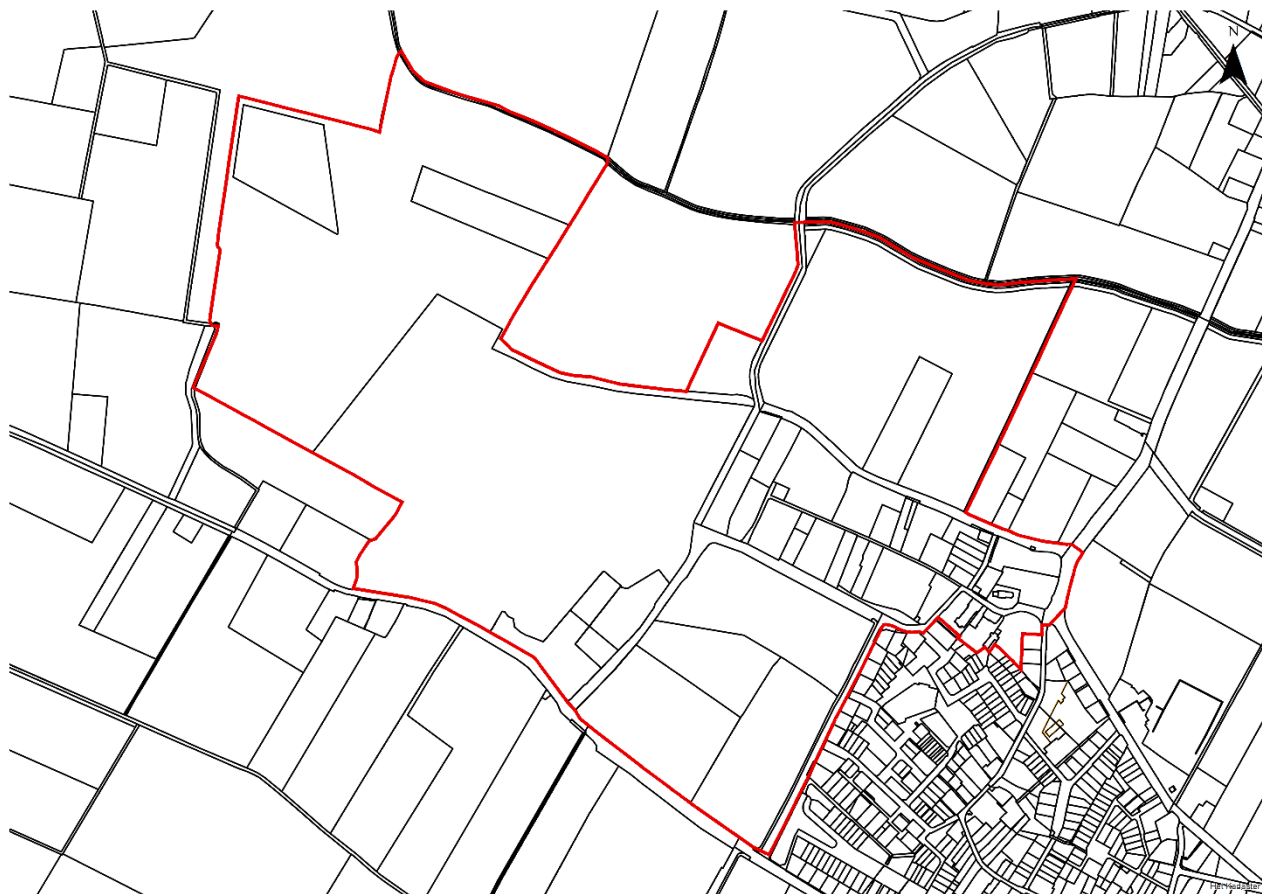
- De (restanten) van de historische aanleg, met delen die kenmerkend zijn voor de formele aanleg en delen die kenmerkend zijn voor de landschappelijke aanleg;
- De historische bebouwing op het landgoed, met name het landhuis (Zelksestraat 14) en het daarbij staande bouwhuis / washuisje (rijksmonument)
- De beide toegangshekken aan het begin van de oprijlaan en de noordelijke toegangsweg.
- De eendenkooi.

5 Begrenzing aangewezen gebied

Uitgangspunten

Uitgangspunten bij de begrenzing zijn dat deze zodanig wordt vastgesteld dat:

- de waardevolle ruimtelijke structuren, bebouwing en verdere karakteristieken van de beide, onderling nauw verbonden deelgebieden - Kerkpad en omgeving en landgoed Horssen - daarbinnen zijn gelegen;
- de grens een logische grens is, die zowel in het veld als op kaarten goed herkenbaar is.

De begrenzing van het beschermd dorpsgezicht Horssen

Toelichting op de precieze ligging

Aan de *oostzijde* van het dorpsgezicht ligt de grens langs de oostzijde van de Molenweg, voorts langs de achterste perceelsgrenzen van de Villa Hertenkamp, de gelijknamige boerderij, de R.K. kerk en pastorie met de bijbehorende tuinen tot aan de Zerksestraat. Vervolgens loopt de grens langs de zuidoostzijde van de Zerksestraat en de oostzijde van De Klaptjes tot aan de Neersteindsestraat.

Aan de *zuidzijde* ligt de grens langs de noordzijde van de Neersteindsestraat tot aan de huiskavel Neersteindsestraat 2, waar de grens verder westwaarts ligt langs de bosrand van het landgoed tot aan de Vliereweg. Het waardevolle open gebied tussen de Zerksestraat, De Klaptjes en Neersteindsestraat Zerksestraat met het zicht op de boerderijen aan de Zerksestraat 16 en 18 valt dus binnen de omgrenzing.

Aan de *westzijde* volgt de begrenzing van het beschermde dorpsgezicht de grens van het westelijke deel van het landgoed Horssen, waarbij de tot het landgoed behorende bossen en eendenkooi geheel binnen de begrenzing vallen. Vervolgens loopt de grens langs de oostzijde van de (voormalige) laan die de grens vormde tussen het oostelijke en westelijke deel van het landgoed en daarna in oostelijke richting naar de Pannekoeksestraat, waarbij de noordelijke toegangsweg inclusief de daarlangs aan de noordzijde gelegen bosstrook binnen de omgrenzing zijn gelegen. Hierop volgt de grens de Broerstraat tot aan de Wetering.

Aan de *noordzijde* loopt de grens vervolgens langs de wetering oostwaarts over de agrarische percelen ten noorden van de Pannekoeksestraat tot aan de sloot, waarna het richting het zuiden loopt tot aan de huiskavel van Pannekoeksestraat 4A. Een gedeelte van de aan de Pannekoeksestraat grenzende open en onbebouwde agrarische percelen is nadrukkelijk bij het beschermde dorpsgezicht betrokken ten einde (de beleefbaarheid van) het waardevolle contrast tussen enerzijds de gesloten donk rondom het Kerkpad en anderzijds de open komgronden en daarmee gepaard gaande hoogteverschil, te borgen. Vanaf Pannekoeksestraat 4A ligt de grens van het beschermde dorpsgezicht langs de noordzijde van de Pannekoeksestraat tot aan de Molenweg.

6 Waardering (motivering)

Het Kerkpad en omgeving is van zeer hoge **(cultuur)historische waarde** op grond van de hoge ouderdom en de afleesbaarheid van de ontwikkelingsgeschiedenis aan de in de loop der eeuwen ontstane dorpsplattegrond, wegenstructuur en aan de uit de verschillende perioden bewaard gebleven dorpsbebouwing. Het is een goed en relatief gaaf voorbeeld van een donkdorp met de daarbij behorende typische structuur en open opzet.

Het gebied is van hoge **stedenbouwkundige / landschappelijke waarde** als zijnde een fraai en sterk samenhangend gebied met een gaaf bewaard gebleven en duidelijk herkenbare ruimtelijke opbouw, met de aanwezigheid van drie kerken op korte onderlinge afstand als uniek aspect.

Het gebied is ook van belang vanwege het zeer waardevolle **bebouwingsbeeld** dat mede wordt bepaald door de hoogwaardige kwaliteit van een groot deel van de aanwezige bebouwing - waaronder vele van rijks- of gemeentewege beschermde monumenten - en hun groepering in relatie tot de ruimtelijke opbouw van het gebied en de wijdere omgeving. Samen zorgen deze elementen voor het aantrekkelijke en waardevolle kleinschalige dorpse karakter dat dit deel van de historische dorpskern van Horssen tot op heden heeft weten te behouden.

Bovengenoemde waarden worden versterkt door de ligging direct grenzend aan het landgoed Horssen waarmee het in historische-ruimtelijke zin nauw is verbonden. Op grond hiervan is sprake van hoge **ensemblewaarden**.

Het landgoed Horssen is ook op zichzelf van hoge (cultuur)historische en landschappelijke waarde vanwege de afleesbaarheid van de ontwikkelingsgeschiedenis waarin nog verschillende tijdlagen herkenbaar aanwezig zijn en de op het landgoed nog aanwezige historische bebouwing in de vorm van een landhuis en bouwhuis/washuis.

Bronvermelding

H+N+S Landschapsarchitecten in samenwerking met Buiting Advies. *Historisch zorglandgoed Heerlijkheid Horssen. Quickscan Ruimtelijke Visie. Quickscan Ecologie*. Amersfoort, februari 2015.

R. Martens *De geschiedenis van de landgoederen Horssen en Heijendaal*. 2013. Geraadpleegd op 20.01.2022 via <https://www.genealogie-rene-martens.nl/>

J. van Os. *De gemeentegeschiedenis van Horssen (1811-1984)*. Druten, 1987: Tweestromenlandreeks.

A.G. Schulte. *De Monumenten van Geschiedenis en Kunst; Het Land van Maas en Waal*. RCE, 1986. Pp. 112 tot 148.

A. Steegh. *Monumentenatlas van Nederland; 1100 historische nederzettingen in kaart*. Zutphen: De Walburg Pers, 1978.

R. Stenvert et al. *Monumenten in Nederland: Gelderland*. Zeist, Waanders Uitgevers, 2000.

Archieven

Gelders Archief
Toegang 0873: Nummer 192. Verpondingskaart Horssen

Rijksdienst voor Cultureel Erfgoed
MIN05091A01. Kadastrale kaart 1811-1832 Horssen Sectie A.

Geldersch Landschap en Kastelen
Kaart van de buitenplaats Horssen Collectie Roosendael.

Websites

<https://etymologiebank.nl>
<https://reliwiki.nl>
<https://www.monumenten.nl/monumenten>
<https://mijngelderland.nl/>

Kaartmateriaal

Topografische kaarten 1800-2020 via Esri Nederland
Kadastrale Minuut via HISGIS Gelderland
Kadastrale kaarten via Kadaster Nederland
BRT/BGT via PDOK Nederland
Cultuurhistorische Waardenkaart via RAAP
Obliëkbeelden en luchtfoto's via Cyclomedia